

2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. – М.: Статут, 1997. – 207 с.
3. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины: Учебник. – Х.: ООО “Одиссей”, 2004. – 960 с.
4. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Юрінком Інтер. – 2005. – Кн. 1. – 736 с.
5. Общая теория государства и права. Академ. курс: В 3 т. – 2-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – М.: ИКД “Зеркало-М”, 2002. – Т. 3. – 528 с.
6. Гражданское право Украины. В 2 ч. Ч. 1 / Под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. – Х.: Основа, 1996. – 440 с.

УДК 347.513

О.А. Волков

СУБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

У більшості випадків суб'єктами зобов'язань відшкодування шкоди є дві сторони – боржник і кредитор. Разом із тим у деяких випадках учасниками таких зобов'язань може бути й більше осіб. Зокрема, зазначене стосується й завдання шкоди у стані крайньої необхідності, що зумовлює доцільність визначення кола таких суб'єктів та особливостей розподілу між ними прав та обов'язків.

Питанням характеристики суб'єктного складу зазначених зобов'язань у цивілістичній літературі уваги майже не приділялося. Спеціально їм були присвячені лише статті Ф.Г. Нінідзе [1] та Є.О. Харитонова [2]. Але ці публікації появилися понад тридцять років тому і виконані на іншому законодавчому матеріалі. Тому можна зробити висновок про недостатнє дослідження проблематики, яку планується розглянути в цій статті.

Отже, як впливає зі ст. 1171 ЦК України, учасниками зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, можуть бути:

- 1) особа, яка завдала шкоди (заподіювач шкоди);
- 2) особа, якій завдана шкода (потерпіла);
- 3) особа, в інтересах якої вчинялися дії у стані крайньої необхідності, у процесі здійснення котрих була завдана шкода потерпілому.

Враховуючи наведене положення законодавства, зупинимося далі на характеристиці окремих суб'єктів зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності. Спочатку розглянемо, яким вимогам має відповідати особа, що завдала шкоди у стані крайньої необхідності (заподіювач шкоди), щоб бути суб'єктом зобов'язань відшкодування цієї шкоди.

У літературі з кримінального права набула поширення думка, що особою, яка перебувала у стані крайньої необхідності, може бути визнаним лише суб'єкт, що володіє певним рівнем свідомості й здатний керувати своїми вчинками (наділений волею), тобто такий суб'єкт, що може вважатися осудним. Крім наявності свідомості й волі (осудності), на думку прихильників такого підходу, вимагається, щоб суб'єкт діянь у стані крайньої необхідності був не молодшим певного

віку, з досягненням якого діяння особи можуть оцінюватися як злочинні або незлочинні [3, с. 140-141].

Варто зазначити, що погляди стосовно зазначених вимог до суб'єкта, який діяв у стані крайньої необхідності, у науці кримінального права значною мірою ґрунтуються на врахуванні суб'єктивної сторони поведінки особи, котра знаходилася у стані крайньої необхідності. Зокрема, суб'єктивну сторону такого діяння характеризують, враховуючи ту обставину, що вольовий процес, пов'язаний з вибором поведінки, припускає не тільки усвідомлення спонукальних причин, але й розуміння мети, тобто тих безпосередніх результатів, яких особа прагне, а також усвідомлення інших наслідків, яке здатне викликати його поведінку. Усвідомлення соціальної і правової сторін діяльності є похідним від реального психічного ставлення особи до дійсності. Суб'єктивна сторона діяння, що заподіює шкоду, тісно пов'язана з його об'єктивною стороною. Це полягає в тому, що у стані крайньої необхідності, при якому особа, усуваючи небезпеку шляхом завдання шкоди, усвідомлює і передбачає загальний характер не тільки свого діяння, але і його наслідків.

Крім того, фахівці в галузі кримінального права звертають увагу на те, що ставлення до дійсності особи, яка завдає шкоди у стані крайньої необхідності, а отже, і певні вимоги до її інтелектуальних та польових якостей виражаються через мотив і мету дій.

У праві під мотивом діяльності розуміють як усвідомлені, так і неусвідомлені причини і спонукання. При цьому зазначається, що в деяких випадках як мотив діянь, котрими завдається шкода у стані крайньої необхідності, виступають потреби, котрі є вираженням необхідності [4, с. 15]. Відмінність мотиву злочинної поведінки від мотивів правомірної діяльності конкретна, вона полягає не в характері мотивів як таких, а в співвідношенні їх з іншими елементами поведінки (метою, засобами досягнення, наслідками, що настали), у співвідношенні з тими соціальними цінностями, якими нехтував суб'єкт, виконуючи своє бажання [5, с. 53]. Характер цих мотивів може визначатися об'єктом, для збереження якого завдається шкода, інтенсивністю загрози, часом, місцем, обстановкою, що передувала завданню шкоди, а також особистими властивостями особи, яка заподіює шкоду. У кінцевому підсумку під мотивами діянь, якими завдається шкода у стані крайньої необхідності, розуміють усвідомлені з урахуванням емоційного стану і втілені потреби, інтереси, що знаходяться в певному співвідношенні з іншими елементами поведінки, які спонукали особу до усунення небезпеки шляхом завдання шкоди [3, с. 157-162]. Таким чином, врахування мотивів діяльності у стані крайньої необхідності, на думку прихильників високих вимог до суб'єкта відповідного діяння, також свідчить на користь останніх.

Іншою ознакою, яка характеризує суб'єктивне ставлення особи, що діяла у стані крайньої необхідності, до своїх дій, котрими завдається шкода у стані крайньої необхідності, є мета. Мета дій у стані крайньої необхідності як ідеальний образ – це уявне уявлення про результат своїх дій – усунення небезпеки. Усвідомлення мети і прагнення досягти бажаної мети також неможливі без наявності певного рівня інтелектуального розвитку, здатності оцінювати

перспективу тощо. Отже, з урахуванням викладеного вище, на думку фахівців у галузі кримінального права, можна зробити такий висновок: суб'єктом діяння, що завдає шкоди у стані крайньої необхідності, є фізична, осудна особа, що досягла віку притягнення до кримінальної відповідальності. Суб'єктивна сторона поведінки, якою завдається шкода у стані крайньої необхідності (усунення небезпеки), характеризується наявністю в заподіювача шкоди певних мотивів та мети, що також свідчить про вимогу наявності в такого суб'єкта відповідного рівня інтелектуальних та вольових якостей [3, с. 174]. Аналогічну позицію стосовно цивільно-правових відносин завдання шкоди у стані крайньої необхідності зайняв В.А. Тархов, на думку якого при крайній необхідності припускається, що заподіювач шкоди передбачає або повинен передбачати наслідки своїх дій, оскільки інакше неможливо б було оцінити ступінь необхідності та співвідношення важливості шкоди, яка завдається і яка відвертається [6, с. 167].

На нашу думку, погодитися з такою позицією стосовно випадків виникнення зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, можна лише частково.

По-перше, слід взяти до уваги, що на відміну від кримінального законодавства, з положень якого (ч. 1 ст. 39 КК України) випливає, що суб'єктом дій у стані крайньої необхідності може бути лише фізична особа, ст. 1171 ЦК України не виключає, що суб'єктом дій у стані крайньої необхідності може бути як фізична, так і юридична особа. При цьому стосовно юридичних осіб перевірка правильності оцінки ситуацій та вибору варіанта дій має проводитися не в залежності від того, як її оцінювали працівники даної організації, а з об'єктивних, тобто “зовнішніх” щодо заподіювача шкоди позицій.

По-друге, потребують спеціального аналізу зауваження щодо необхідності усвідомлення заподіювачем шкоди обстановки, що склалася, та наявності в нього здатності керувати своїми діями, котрі стосуються, передусім, фізичних осіб, які завдали шкоди діями у стані крайньої необхідності. Для цього звернемося до тексту ч. 1 ст. 1171 ЦК України. У зазначеній нормі йдеться про завдання шкоди “у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами...”. Звідси випливає, що характерною ознакою дій у стані крайньої необхідності є їх не суб'єктивна, а об'єктивна спрямованість на усунення небезпеки. Тому навіть якщо фактичні дії у стані крайньої необхідності, спрямовані на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, здійснювалися особою, яка в момент їх вчинення не була дієздатною чи мала часткову дієздатність, не усвідомлювала адекватно ситуації і значення своїх дій, це не є перешкодою до виникнення зобов'язань відшкодування такої шкоди. Проте коли у стані крайньої необхідності особа вчиняє правочин, яким завдає шкоди іншій особі, то вона мусить мати рівень дієздатності, необхідний для вчинення відповідного правочину. Інакше не може йтися про завдання шкоди шляхом вчинення особою у стані крайньої необхідності тих правомірних дій, які виступають підставою виникнення відповідних зобов'язань.

Разом із тим навіть при визнанні частково дієздатної фізичної особи суб'єктом завдання шкоди у стані крайньої необхідності залишається відкритим питання стосовно того, які вимоги висуваються до дій, спрямованих на усунення небезпеки, що існувала для іншої фізичної або юридичної особи з точки зору оцінки їх доцільності, розумності, виправданості тощо. Адже у ст. 1171 ЦК України йдеться про вчинення дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо ця небезпека за даних умов не можна було усунути іншими засобами. Отже, чи вимагається від особи, яка діяла у стані крайньої необхідності і завдала в результаті таких дій шкоди, щоб вона могла (була здатна) оцінити різноманітні можливі варіанти своїх дій і обрати з них єдино прийнятний у даних умовах?

На нашу думку, відповідь на це запитання має бути позитивною. На відміну від зобов'язань, які виникають на підставі вчинення рятувальних дій, де достатньо, щоб об'єктивно існувала спрямованість дій на усунення небезпеки, виправданість обраного варіанта дій має оцінюватися не лише з об'єктивних, але також і із суб'єктивних позицій. Як впливає з ч. 1 ст. 1171 ЦК України, для того щоб заподіювач шкоди був визнаний таким, що діяв у стані крайньої необхідності, він мав оцінити ситуацію, умови, що склалися, і на підставі цього усвідомити, що існуючу небезпеку за даних умов не можна було усунути іншими засобами, не пов'язаними із завданням шкоди. Таким чином, можна зробити висновок, що наявність повної дієздатності не є обов'язковою вимогою для того, щоб фізична особа, яка діяла у стані крайньої необхідності, могла бути визнаною суб'єктом відповідних зобов'язань.

Однак заподіювач шкоди має бути здатним усвідомити й оцінити ситуацію, що склалася, обрати тип дій, якими збирався відвернути небезпеку, а в разі вчинення правочинів у стані крайньої необхідності повинен мати ще й необхідний рівень правочиноздатності. При цьому якщо при завданні шкоди у стані крайньої необхідності фактичними діями заподіювач шкоди може бути суб'єктом зобов'язань відшкодування шкоди з 14 років, оскільки деліктоздатність фізичної особи настає з цього віку (ст.ст. 33, 1179 ЦК України), то при вчиненні правочинів у стані крайньої необхідності відповідальність того, хто їх вчинив, за завдану ними шкоду може наставати у залежності від характеру правочину – з 14 років чи з більш пізнього віку (ст.ст. 34, 35 ЦК України).

Розглядаючи особливості суб'єкта, що завдає шкоду, діючи у стані крайньої необхідності, слід також згадати про те, що в літературі зверталось увагу на те, що іноді суб'єкти, які діяли у стані крайньої необхідності, можуть мати спеціальні ознаки, пов'язані з наявністю або відсутністю певних прав і обов'язків, що змінюють правовий статус такої особи. Відповідно до такої позиції, з урахуванням обсягу прав і обов'язків суб'єктів, що діяли у стані крайньої необхідності, пропонується розрізняти три види суб'єктів:

- 1) загальний суб'єкт, що завдав шкоди у стані крайньої необхідності;
- 2) спеціальний суб'єкт, що завдав шкоди у стані крайньої необхідності, який володіє додатковими правами й обов'язками (певні посадові особи тощо), які визначаються нормативними актами і договорами;

3) спеціальний суб'єкт з обмеженими правами і покладеними додатковими обов'язками (наприклад, ув'язнені, засуджені тощо) [3, с. 141-142].

При цьому ознаки, що характеризують загальний суб'єкт, який завдав шкоди у стані крайньої необхідності, припускаються похідними від ознак суб'єкта відповідальності (відповідних зобов'язань). Отже, до такого суб'єкта висуваються загальні вимоги. Натомість, правове становище спеціальних суб'єктів, які завдали шкоди у стані крайньої необхідності, має певні особливості, що зумовлює вплив цих ознак на юридичну оцінку відповідної поведінки. Зокрема, існує думка, що особи, на яких внаслідок припису закону, службового обов'язку або здійснення професійних функцій лежить обов'язок відвернення небезпеки, або в певних випадках наражатися на небезпеку, або охороняти законні інтереси від цієї небезпеки, не можуть посилаватися на стан крайньої необхідності [7, с. 34].

Поняття спеціального обов'язку нерідко тлумачиться поширювально, внаслідок чого до нього включають не тільки покладання обов'язку законом, договором, але й добровільне прийняття особою на себе таких обов'язків, виникнення таких обов'язків внаслідок трудової угоди тощо. Однак більш правильною здається думка, згідно з якою таке поширювальне тлумачення поняття спеціального обов'язку є необґрунтованим, оскільки закон не може вимагати героїства від громадян, якщо тільки самим законом ці обов'язки у встановленому порядку безпосередньо не покладені на конкретного громадянина [3, с. 143].

Слід зазначити що реалізація наданих законом таким суб'єктам прав та обов'язків гарантується не лише особливим порядком притягнення їх до відповідальності, але й тим, що їхнє право завдавати шкоду, відвертаючи небезпеку, підкріплюється також прямою вказівкою юридичних норм щодо того, що інші громадяни зобов'язані не перешкоджати їм при здійсненні зазначених прав. Отже, можна погодитися з тим, що другу категорію суб'єктів, що можуть завдати шкоди у стані крайньої необхідності, становлять особи, які зобов'язані були відвертати небезпеку, вчиняючи при цьому дії, пов'язані з ризиком. Вони не могли не виконувати свої обов'язки стосовно відвернення небезпеки внаслідок припису закону, яким на них не тільки покладені певні обов'язки, але й було надано повноваження на завдання шкоди.

З точки зору проблематики даної статті важливим є те, що такі суб'єкти, виступаючи як заподіювачі шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, разом із тим, на нашу думку, не можуть бути суб'єктами відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності. Думається, що саме такий висновок став основою законодавчого рішення, що міститься в ч. 2 ст. 1171 ЦК України, відповідно до якого суд може повністю звільнити від відшкодування шкоди особу, яка завдала її у стані крайньої необхідності.

Що стосується третьої категорії суб'єктів, що можуть вчиняти дії у стані крайньої необхідності (спеціальний суб'єкт з обмеженими правами і додатковими обов'язками – ув'язнені, засуджені тощо), то також виділяють низку особливостей. Першою з них називають те, що оскільки реалізація прав та інтересів (майнових, трудових тощо), то дана категорія осіб буде знаходитися у стані крайньої необхідності лише в разі існування наявної загрози для їхнього

життя або здоров'я. Іншу особливість вбачають у відсутності фактичних гарантій засудженого для здійснення ним своїх прав, у тому числі права на особисту недоторканність, за допомогою завдання шкоди у стані крайньої необхідності [3, с. 145-146]. На нашу думку, можна погодитися з тим, що зазначена категорія осіб у своїх можливостях реалізувати право на самозахист шляхом вчинення дій у стані крайньої необхідності ще більше обмежена, ніж ті, на кого покладено обов'язок вчиняти дії, спрямовані на відвернення небезпеки. Тому такі особи, як правило, не можуть бути суб'єктом відшкодування шкоди, завданої ними у стані крайньої необхідності. Це впливає з того, що вони вже самою наявністю додаткових вимог до визначення стану крайньої необхідності поставлені в такі умови, що завдання шкоди ними слід розглядати як єдино можливий варіант врятування власних життя або здоров'я.

Іншим неодмінним учасником зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, є особа, якій завдана шкода (потерпіла особа) [8, с. 13].

Характерним тут є те, що шкода при крайній необхідності завдається третім особам (тобто стороннім щодо джерела небезпеки) як безпосередньо, так і в ситуації, коли той, хто завдає шкоди, знищує або пошкоджує саме джерело небезпеки. Під третіми особами розуміються фізичні та юридичні особи, діяльність яких не пов'язана з виникненням небезпеки, що зумовила існування стану крайньої необхідності.

У вітчизняній науці кримінального права зазначалося, що “у стані крайньої необхідності шкода заподіюється правоохоронюваним інтересам держави, суспільства або особи” [9, с. 141]. Таке твердження прямо впливає зі змісту ч. 1 ст. 39 КК України, де сказано, що “не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі, чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущене перевищення меж крайньої необхідності”. Отже, у кримінальному праві “правоохоронювані інтереси”, яким може бути завдана шкода, – це інтереси держави, суспільства або особи. Таким чином, потерпілими у результаті вчинення дій у стані крайньої необхідності можуть бути особа, суспільство або держава.

Проте стосовно цивільних відносин питання про потерпілу особу вирішується дещо інакше. Згідно з положеннями ст. 1171 ЦК України, а також ст. 2 ЦК України держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, інші соціально-публічні утворення бути учасниками даних правовідносин не можуть. Адже у ст. 1171 ЦК України йдеться про шкоду, завдану “особі”, а держава, АРК, територіальні громади, згідно із ст. 2 ЦК України, “особами” не є. Вони є учасниками цивільних відносин, але не “особами”.

Внаслідок цього виникає підґрунтя для двох припущень стосовно ситуації, що склалася щодо визначення суб'єкта відшкодування шкоди, якому така шкода може бути завдана у стані крайньої необхідності. По-перше, можна припус-

тити, що зазначені відмінності зумовлені відмінностями розуміння крайньої необхідності в цивільному та кримінальному праві. По-друге, можливе й інше припущення, згідно з яким принципових відмінностей у розумінні сутності стану крайньої необхідності та визначення кола суб'єктів, яким може бути завдана шкода в такому стані, не існує, а існує лише термінологічна неточність чи неузгодженість текстів ст.ст. 2 та 1171 ЦК України.

На нашу думку, більш справедливим є перше із зазначених припущень. Наведені відмінності у визначенні інтересів, яким може бути завдана шкода у стані крайньої необхідності, зумовлені, у свою чергу, як здається, відмінностями між функціями кримінального та цивільного права. Норми кримінального права призначені захищати інтереси людини, суспільні інтереси та інтереси держави. Саме тому у ст. 39 КК України, на нашу думку, передбачається можливість завдання шкоди у стані крайньої необхідності інтересам людини, суспільним інтересам та інтересам держави. Натомість призначенням ст. 1171 ЦК України є визначення підстав та порядку розподілу шкоди, завданої у стані крайньої необхідності. Оскільки майнова чи немайнова шкода у цивільно-правовому сенсі може бути завдана тільки фізичним або юридичним особам, то потерпілою визнається саме така особа.

Треті особи (як фізичні, так і юридичні) є в даному разі жертвами ситуації. При завданні їм шкоди обставини, що викликали стан крайньої необхідності, їх не стосуються.

Слід відмітити, що позначення “треті особи” тут є дещо умовним, оскільки, як слушно зазначалося в літературі з цивільного права, це поняття є відносним, оскільки не існує “третіх осіб” взагалі [10, с. 561]. Третьою особою можна бути лише щодо учасників певних правовідносин, у нашому випадку – правовідносин, що виникають із ситуації крайньої необхідності. Третіми особами в науці та практиці називають осіб, що перебувають у відносному юридичному зв'язку з учасниками цивільних правовідносин, хоча деякі автори вважають цю категорію властивою лише цивільному процесуальному праву [11, с. 130]. Таким чином, під третіми особами маються на увазі будь-які особи, що не збігаються з носієм цивільного права.

Така особа є неодмінним учасником зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності.

Якщо стосовно особи, яка завдала шкоди діями у стані крайньої необхідності, так само, як і стосовно особи, усуваючи небезпеку цивільним правам або інтересам котрої діяв заподіювач шкоди, суд може прийняти рішення, котрим вони визнаються або не визнаються суб'єктами відшкодування шкоди, то щодо потерпілої особи таке рішення неможливе. Навіть якщо суд відповідно до ч. 3 ст. 1171 ЦК України прийме рішення про звільнення заподіювача шкоди і особи, усуваючи небезпеку цивільним правам та інтересам якої діяв той, хто завдав шкоди, це не означає, що потерпіла особа не визнається суб'єктом зобов'язань відшкодування шкоди. На нашу думку, у такому разі йдеться не про відсутність зобов'язань між потерпілою особою (позивачем, кредитором) та зобов'язаною особою чи зобов'язаними особами (відповідачем, боржником), а лише про

відмову потерпілій особі в задоволенні позову про відшкодування завданої їй шкоди.

Ще одним учасником відносин, що виникають у зв'язку із завданням шкоди у стані крайньої необхідності, є (може бути) особа, чиїм цивільним правам чи інтересам загрожувала небезпека і в інтересах якої діяв заподіювач шкоди.

Особа, на захист цивільних прав чи інтересів якої були спрямовані дії заподіювача шкоди, може бути людиною (фізична особа) або організацією (юридична особа), на що прямо зазначається у ст. 1171 ЦК України. Разом із тим держава та інші соціально-публічні утворення, навіть якщо їх цивільним правам чи інтересам загрожує небезпека, не можуть визнаватися, на нашу думку, тим учасником правовідносин, в інтересах якого завдається шкода іншій фізичній або юридичній особі.

Однак слід враховувати, що стосовно кримінального права справедливе інше твердження, оскільки зі змісту ч. 1 ст. 39 КК України, де сказано, що “не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі, чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності”, впливає, що шляхом завдання шкоди у стані крайньої необхідності можливе й усунення небезпеки зазначеним інтересам.

З урахуванням викладеного вище можна зробити висновок, що учасниками зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, можуть бути:

- 1) фізична або юридична особа, яка завдала шкоду (заподіювач шкоди), усуваючи небезпеку, що загрожувала цивільним правам та правомірним інтересам;
- 2) фізична або юридична особа, якій завдана шкода (потерпіла) в результаті вчинення заподіювачем шкоди дій з усунення небезпеки у стані крайньої необхідності;
- 3) фізична або юридична особа, для усунення загрози цивільним правам та правомірним інтересам якої вчинялися дії у стані крайньої необхідності та в процесі здійснення котрих була завдана шкода потерпілій особі.

Література

1. Нинидзе Ф.Г. Субъекты возмещения вреда, причиненного в состоянии крайней необходимости // Проблемы государства и права. – М., 1974. – Вып. 9. – С. 187-193.
2. Харитонов С.О. Відшкодування шкоди, завданої діями водія в стані крайньої необхідності // Рад. право. – 1976. – № 11. – С. 75-78.
3. Винокуров В.Н. Крайняя необходимость как обстоятельство, исключающее преступность деяния: Дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань, 1999.
4. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986.
5. Лунеев В.В. Мотивация преступного поведения. – М.: Наука, 1991.
6. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: Курс лекций. – Чебоксары, 1997.
7. Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния. – М.: Гос. издат. юрид. лит., 1961. – С. 34.
8. Нинидзе Ф.Г. Крайняя необходимость по советскому гражданскому праву: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1974. – С. 13.

9. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.Т. Малайренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. та доп. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2004. – С. 141.
10. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть: Учебник. – М.: АО “Центр ЮрИнфоР”, 2002. – С. 561.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”. – 2004. – Т. 6. – С. 130.

УДК 347.426(37)

А.М. Гужва

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНТЕРЕСУ І ЗБИТКІВ ЗА РИМСЬКИМ ПРАВОМ

Параметри правового світогляду сучасного юриста були закладені ще у Стародавньому Римі. Але в наш час завдяки багатовіковому досвіду вивчення римського права і розробки на його ґрунті правових теорій появились різноманітні погляди на одні й ті самі поняття, які римські юристи розуміли однозначно. Це в той самий час не виключає випадків, коли деякі правові поняття набули нового змістового наповнення в сучасному праві. Таке явище, на наш погляд, можна спостерігати на прикладі юридичних категорій “інтерес” і “збитки”.

У наш час дослідження з римського права, за винятком декількох зарубіжних праць, не приділяють увагу категоріям інтересу і збитків. Основні роботи з цього питання – здобутки дореволюційних романістів М. Пергамент, О. Кривцова, С. Муромцева і т. д. Однак зазначені дослідники обходять питання співвідношення цих категорій, їх значення для формування для сучасної юридичної термінології.

Метою цієї статті є з’ясувати співвідношення інтересу й збитків у римському праві й розглянути, які критерії й обмеження були встановлені римськими законодавцями для визначення розміру збитків.

У працях німецьких правознавців XIX ст. поняття “інтерес” і “збитки” часто використовуються як тотожні. Так, наприклад, Ю. Барон розуміє інтерес як збитки, які становлять собою сукупність дійсного збитку (*damnum emergens*) та упущеної вигоди (*lucrum cessans*) [1, с. 95].

Схожу позицію займають й російські вчені. Наприклад, М. Пергамент назвав свою монографію “Договорная неустойка и интерес”, вживаючи поряд із поняттям інтересу поняття “збитки”, яке в його тексті навіть частіше використовується, ніж перше [2, с. 37]. І.С. Перетерський у російському перекладі Дигест Юстиніана взагалі перекладає латинське “interest” як “убитки” [3, с. 458].

Чи можна ототожнювати поняття інтересу і збитків у римському та сучасному праві? Відповідь на це запитання може надати лише звернення до першоджерел.

У джерелах римського права на позначення збитків використовується термін “*damnum*”, який не замінює і не є синонімом латинського “interest”. (Напр., “*damni infecti*” – “незавдані збитки”). Латинське дієслово “*intersum, interfui*,”